

УДК 82(438):929 С. Оріховський

Ростислав Радишевський
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**СТАНІСЛАВ ОРІХОВСЬКИЙ.
НОВИЙ ПОГЛЯД КРИЗЬ СТОЛІТТЯ**

Автор рецензії розглядає монографію філософа Володимира Литвинова «Станіслав Оріховський (Історико-філософський портрет)» (2014), аналізуючи постать і творчість Станіслава Оріховського, передусім його філософську спадщину.

Ключові слова: Оріховський, ренесансний гуманізм, українська латиномовна філософія.

The author examines the monograph of the philosphist Vladimir Litvinov «Stanislav Orikhovskiy (Historical and philosophical portrait)» (2014), also analyzes the figure and creativity of Stanislav Orikhovskiy, generally his philosophical heritage.

Keywords: Orikhovskiy, renaissance humanism, ukrainian latin philosophy.

Autor recenzji rozpatruje monografię filozofa Wołodymyra Łytwynowa «Stanisław Orzechowski (Portret historyczno-filozoficzny)» (2014), analizując postać i twórczość Stanisława Orzechowskiego, przede wszystkim jego spuściznę filozoficzną.

Słowa kluczowe: Orzechowski, humanizm renesansowy, ukraińska filozofia łacińskiejjęzyczna.

У 2013 році Польща і Україна відзначили 500-і роковини від дня народження Станіслава Оріховського — видатного мислителя, який народився на теренах «Руського воеводства» польської держави. Був наполовину українцем, наполовину поляком (gente ruthenus natione polonus). Тому сьогодні цілком справедливо називати його українсько-польським (або — польсько-українським) мислителем. Протягом століть у польській науці уже чимало про нього написано. В Україні він був донедавна малознаний, а якщо й згадувався, то серед когорти інших — «robore Roxolaniae» («цвіт Роксоланії-України»). Перепрочитання творчості Станіслава Оріховського відбулося у публікаціях І. М. Голєніщева-Кутузова та Дмитра Наливайка під кінець ХХ століття. Дещо згодом, перекладати латиномовні твори мислителя взявся київський вчений, співробітник Інституту філософії НАН України Володимир Литвинов, і видав майже всі його праці. Він також опублікував кілька монографій, де йшлося про творчість Станіслава Оріховського.

Щойно з'явилася друком у київському видавництві «Академперіодика» (2014, 352 с.) нова монографія ученого «Станіслав Оріховський (Історико-філософський портрет)». У ній автор розглядає доробок мислителя у контексті проблем, які хвилювали в добу Ренесансу не тільки українське і польське суспільство, а і всю Європу. Передусім це проблеми війни і миру, форм державного правління, міжконфесійних взаємин. Введення до наукового обігу його латиномовної спадщини, а також інших мислителів XV — першої половини XVI ст. сприяло відкриттю цілком нового напрямку в історії української філософії — *ренесансний гуманізм*. Чільним його представником був С. Оріховський. Нині ця проблематика знайшла належне місце в усіх, навіть канонізованих, підручниках з історії української філософії. Нагадаємо, що С. Оріховський писав свої твори переважно латиною. Книга, як зазначає автор, призначена для науковців, студентів і широкого кола читачів, які цікавляться вітчизняною культурою взагалі та історією української філософії зокрема.

Уже сама структура монографії свідчить про комплексний підхід автора до висвітлення постаті С. Оріховського, і, можна вважати, є найповнішим історико-філософським портретом мислителя. Книга має такі складові, тобто розділи: Оратор; Історик; Публіцист; Філософ; Правник.

У «Передньому слові», знайомлячи читача з епохою, в якій жив С. Оріховський, автор цілком слушно зауважує, що цей часовий відтинок досі залишається належно не вивченим вітчизняними вченими ще й тому, що багато мислителів писали свої твори латинською мовою на теренах, які нині не всі у складі України. Перешкодою донедавна був і конфесійний патріотизм українських дослідників.

Кожен із розділів монографії заслуговує на окреме їх висвітлення, але нам хотілося би зупинитися на поданих у книзі біографічних даних С. Оріховського, зокрема причетності його до української культури через своє походження.

На початку монографії подається короткий життєпис, де йдеться про те, що Станіслав Оріховський належав до гербу Окша (Stanisław Orzechowski, Stanislaus Orichovius Ruthenus / Roxolanus; 1513–1566) і є видатним українсько-польським оратором, істориком, публіцистом, філософом і правознавцем пан-європейського рівня. Він вважається також чільним представником ренесансного гуманізму в Україні. Народився в селі Оріховці Перемишлянського повіту Руського воєводства в Польщі. Був сином земського писаря Станіслава Оріховського і Ядвіги Баранецької, доньки православного священика. Початкову освіту здобув у Перемишлі, а потім багато років навчався за кордоном. Після повернення додому 1541 року був висвячений і став парохом у с. Журавиці. Мав зв'язки зі шляхетським табором супротивників політики короля Сигизмунда II Августа та із захисниками шляхетських привілеїв, симпатизував лютеранству. Був дуже популярним політичним письменником та оратором.

Серед родичів Оріховського, якими він дуже пишався, можна нагадати двох.

Микола Рей (Mikołaj Rej) гербу Окша (1505 — 1569) — польський поет і ренесансний прозаїк, перекладач, а також політик і євангельський теолог. Хоча він не був гуманістом у науковому розумінні цього слова, проте ідеї гуманізму ширилися у польській культурі саме завдяки йому. Він називався «батьком польської літератури», а за працю «Візерунок» називали його ще й польським Данте. М. Рей був першим польським письменником — крім Мартина Бельського, — який сприяв розвитку польської літературної мови. Його порівнюють із Еразмом Роттердамським, Франсуа Рабле і Мішелем Монтенем. М. Рей був дядьком Станіслава Оріховського по матері [13].

Бернард Ваповський (Wapowski / Vapovius; 1450–1535) — польський краківський канонік, історик, гуманіст, оратор, астроном, найвидатніший польський картограф XVI ст. Його вважають батьком польської картографії. Походив із магнатської родини. Школу закінчив у Перемишлі. Навчався у Краківській академії (1493) разом із Миколою Коперніком. Працював у Перемишлі. Пізніше навчався у Болоньї (1503–1505). Прізвищем Бернарда Ваповського названо кратер «Ваповський» на Місяці [13]. Про нього як свого земляка С. Оріховський згадує у листі до італійського гуманіста П. Рамузія, де пояснює останньому, що Б. Ваповського вважають в Італії за поляка, хоча насправді він українець.

Як стверджує В. Литвинов, освітні мандрі С. Оріховський розпочав із Краківської академії (1526–1528), а потім продовжив навчання у Віденському (1528), Віттенберзькому (1529), Падуанському (1532), Болонському (1540) університетах. Поглиблював свої знання також у Венеції, Римі, Ляйпцигу. 1543 року, після 17-річ-

ного перебування за кордоном, повернувся на батьківщину. Зарубіжні студії відіграли важливу роль у розумовому розвитку Станіслава Оріховського. Розділити їх можна на дві хронологічно та ідеологічно нерівні частини.

Перший період — перебування у німецьких університетах: у Відні, Віттенберзі і Ляйпцігу — тривав із перервами близько чотирьох (1528–1531) років. В останньому, до речі, зберігся матрикул із прізвиськом — *Stanislaus Orichovius*. Другий період — удосконалення своїх знань в Італії (1531–1543). Важливим для нього було не тільки знайомство з гуманізмом під наглядом знаменитих митців і представників нового напрямку (А. Брасікана у Відні і Ф. Меланхтона у Віттенберзі), а й палке захоплення новими релігійними ідеалами, які вийшли з оточення Лютера і Меланхтона і мали виразно антиримське спрямування. То був бурхливий період у житті С. Оріховського, що став виявом великої духовної потуги, сміливим пориванням юнака з колишніми авторитетами, гарячковим пошуком нових шляхів, зрештою, віри в силу власного розуму.

Саме цей, італійський, період вносить до духовного розвитку С. Оріховського нові елементи. Під впливом зрілішої і витонченої італійської культури розширюється сфера його інтелектуальної зацікавленості, наступає безпосереднє знайомство з пам'ятниками античної культури і духом давнини. З одночасним розумовим дозріванням настає відхід від первинної безумовно бойової антиримської риторики, пом'якшення запального юнацького темпераменту [20, 209]. В Італії С. Оріховський перебував понад 10 років (1532–1543). Навчався у Падуанському та Болонському університетах, а також удосконалював свої знання у Венеції та Римі. Брав активну участь у філософських диспутах, на яких знайомився із відомими філософами, які, попри високі церковні посади, дотримувалися гуманістичних поглядів.

Після 17-літнього перебування за кордоном С. Оріховський 1541 року повернувся на рідну землю. В Польщі він мав дружні стосунки з багатьма видатними особами різних віросповідань і переконань. Першими треба назвати двох польських королів: Сигізмунд I Старий (1467 – 1548) — король польський і Великий князь Литовський, пан і дідич Русі з династії Ягеллонів (від 1596 р.), звияжець Тевтонського ордену (1519–1521). У 1507–1537 (з перервами) воював проти Московської держави; Сигізмунд II Август (1520–1572) — польський король (1548–1572) і Великий князь Литовський, Великий князь Руський, останній із династії Ягеллонів. За його правління православних українських феодалів було зрівняно у правах із феодалами-католиками (1563 р.). У Польщі допущено діяльність єзуїтів (1564 р.). За активною участю Сигізмунда II Августа відбулася Люблінська унія 1569 р., на підставі якої Польща і Литва стали об'єднаною державою — Річчю Посполитою, а більшість українських земель (Підляшшя, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина) відійшли від Литви до Польщі. З ним С. Оріховський мав дружні стосунки і давав йому поради державної ваги. Варто назвати бодай дві промови, звернені безпосередньо до короля Сигізмунда II Августа: «Напучення польському королю Сигізмунду Августу» (*De institutione regis Poloniae*) та «Про турецьку загрозу слово перше» (*Turczyka I*). У першій промові дає поради королю, як він має правити, а в другій — закликає до війни з турками на випередження.

С. Оріховський контактував з кількома видатними особами: Мартіном Кромером (1512–1589) — польським хроністом, теологом, дипломатом, автором історичної хроніки Польщі від найдавніших часів до 1505 р., а також Станіславом Гозієм (1504–1579) — польським гуманістом, поетом, королівським секретарем,

великим коронним секретарем, дипломатом, єпископом холмським і вармінським, кардиналом, теологом-полемістом, одним із очільників польської і європейської контрреформації. С. Оріховський довгий час приятелював із Анджеєм Фричем Моджевським (1503–1572) — відомим польським публіцистом, громадським діячем, королівським секретарем. Він звертався до С. Оріховського як до приятеля із проханням відшукати на Русі книги руською і староболгарською мовами, передусім у київських монастирях.

Незважаючи на те, що після переїзду на батьківщину С. Оріховський формально повернувся до лона католицької церкви та засуджував Лютера, він продовжував робити реверанси не тільки в бік протестантів, а й православних. Зокрема 1544 року видав брошуру під заголовком «Хрещення рутенців» (*Baptismus Ruthenorum*), у якій говорив про необхідність установити згоду між різними віросповіданнями й доводив, що католицьке духовництво не має права вимагати повторного хрещення православних при переході їх у католицизм. Усе це спричинилося до того, що 1547 року С. Оріховський був звинувачений перед Єпископським судом за такими пунктами: 1) дотримання помилок Русі; 2) деморалізуюче життя; 3) видання книжки на тему священницької безшлюбності. Усі ці проблеми оглядає у своїй книзі В. Литвинов, зокрема підкреслює, що характерним є ставлення С. Оріховського до першого пункту звинувачення. Він не тільки пояснив, що помилок Русі не підтримував, а й ствердив, що тих помилок взагалі нема або були невеликі [17, 11–12]. Проте його аргументації ніхто не чув. І тоді він зважився на відчайдушний крок. С. Оріховський припинив просити, закрився вдома і взявся знову за перо. Незабаром поширилася по всій Польщі чутка, підхоплена зі злостивою радістю іновірцями, що автор задумав перейти на грецький обряд і віддав до друку твір проти Риму і римських пап, здатний викликати скандал у цілому християнському світі. Твір цей мав заголовок «Розлучення з Римом» (*Repudium Romae*). Налякані єпископи негайно донесли про це примасові, який умовив його не видавати цієї книжки, з якої повинні були впасти громи на католицьку церкву [27, 10, 40].

Короткий аналіз творів С. Оріховського Володимир Литвинов починає словами польського дослідника Кубалі: «Якийсь критик з сімнадцятого століття, подаючи список всіх творів Оріховського, додає при кожному ремарку: тут Оріховський історик, тут теолог, тут правник, тут філософ, оратор, господар, поет, грамати́к, словом, перелічує майже всі розділи людських знань. По суті, талант цього письменника такий різнобічний за змістом, що для нього самого треба було би літературу XVI ст. поділити на предмети». Це і намагається зробити автор у своїй монографії. Праці С. Оріховського були популярними не тільки в Польщі, а й у Західній Європі, тому, що в багатьох із них порушувалися актуальні загальноєвропейські проблеми.

Станіслав Оріховський — один з найвидатніших латиномовних українсько-польських гуманістів першої половини XVI ст. Довгий час був знаний майже виключно як польський діяч. Нині маємо всі підстави включити його до нашої культури, передусім тому, що він був свідомим українцем — до свого прізвища неодмінно додавав означення «українець» (*Ruthenus, Roxolanus, Russus*). Йому належать і такі слова: «Я українець, цим пишаюся і про це відверто заявляю» (*Ruthenum me esse et gloria et libenter profiteor*). А позаяк С. Оріховський походив зі змішаної польсько-української родини, свою самоідентифікацію він уклав у формулу «народу руського, держави польської» (*gente Ruthenus, natione Polonus*). Проте часто С. Орі-

ховський недвозначно зараховував себе виключно до українців — у посланні до римського папи Юлія III, у листі до італійського гуманіста Комендоні, у розмові з відомим польським публіцистом Фричем Моджевським (називав себе «українцем з гір Карпатських»). А при згадуванні про своє рідне місто Перемишль не забував нагадати, що воно українське («руське»): (Premisliae, oppido Russiae, Premisliensis municipii, Roxolaniae provinciae; Premisliae, oppido Roxolaniae). Україну-Русь С. Оріховський називає «моєю батьківщиною». А інші країни, які межують із нею, то чужі («вони») — Угорщина, Скітія, Московія, ба навіть Польща. Хоч у багатьох випадках він і її зараховує до «своїх». Знаменно, що, як зазначає сам С. Оріховський, від численних нападок на нього його захищала передусім «українська шляхта».

Свідченням етнічної національної самосвідомості С. Оріховського можуть бути не тільки численні його публічні заяви про своє українське походження. Національна гордість говорила в ньому, коли він писав, що пам'ятає про свій рід і рутенську кров, про місце, де народився і виріс. Або коли звертався до папи римського: «Подумай, Юлію, і добре поміркуй, з ким тобі доведеться мати справу — не з італійцем, а з рутенцем». Як до, так і в часи С. Оріховського, і після вихідці з України, які виїздили до закордонних навчальних закладів, записувалися там часто поляками або «народу роксоланського, польської держави» (gente Roxolani, nationevero Poloni). Ось як пояснює причини цього сам мислитель у листі до італійського гуманіста П. Рамузю: «...щороку посилаємо до вас, у Падую, багато юнаків. Серед них є і мої земляки та родичі: Станіслав Ваповський і Станіслав Дрогойовський, які подають великі надії. Дуже хочу, щоб ти з ними познайомився, аби завдяки їм зміг міркувати про талант нашого народу: вони нині у Падуї вважаються поляками, оскільки Україна є провінцією, що входить до складу Польщі». Коментарі тут зайві. С. Оріховський прагнув пояснити своїм європейським читачам походження історичної назви «Україна» (Russia, Roxolania, Ruthenia, Sarmatia, Scythia), він розповідав її історію та визначав географічні кордони: «я також сармат, тому що Україна, яка є моєю батьківщиною, лежить у європейській частині Сарматії...» Етнічна самосвідомість озивалася в С. Оріховського і тоді, коли він говорив про козаків та про загибель козацького ватажка Дмитра Вишневецького: «Минулої осені Д. Вишневецький з головними козаками з Волині у Волохах загинув; його в Константинополі цар Сулейман дав постріляти, як св. Севастяна, підвісивши на гаку».

С. Оріховський, який жив у першій половині XVI ст., ще не піднявся вище рівня етнічної самосвідомості, але своїми сповненими патріотичного пафосу, громадянськості творами також сприяв формуванню української національної самосвідомості. Принаймні культурно-історична самотність українців як окремого народу у нього не викликала сумніву і він активно захищав їхню релігію та духовні надбання.

Із книги В. Литвинова випливає, що Станіслав Оріховський, попри свій непересічний талант та ерудицію, був складною і суперечливою постаттю в українській і польській релігійно-філософській думці, часто бував запальним. А кінець його життя був трагічним — мислитель сподівався на виправдання його одруження, яке мав дати Папа Римський, і все робив для того, щоб довести свою лояльність до католицької церкви, почав критикувати її ворогів, навіть тих, які раніше були його друзями. Цим також можна пояснити зміну його поглядів на цілком протилежні.